

Шапран Ю. П.

доцент, кандидат біологічних наук, докторант кафедри теорії та історії педагогіки НПУ імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ПЕДАГОГІЧНА ДІАГНОСТИКА СФОРМОВАНОСТІ МОТИВАЦІЙНО-ЦІНІСНОГО КОМПОНЕНТУ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ

В умовах реформування системи вищої освіти та входженням до європейського освітнього простору проблема діагностики компетентності майбутнього вчителя в процесі його професійного становлення набуває особливої актуальності. Основною метою здійснення педагогічної діагностики є забезпечення ефективної підготовки компетентного і конкурентоспроможного фахівця, професійно розвинутої особистості на підґрунті отриманих у результаті діагностики особистісних і професійних характеристик. Педагогічна діагностика професійного становлення майбутнього вчителя, на думку Є. Помиткіна, дозволить відстежити динаміку вміння студентів вирішувати навчально-професійні завдання від етапу до етапу, таким чином, виявляється можливим говорити про орієнтованість педагогічної діагностики на процес становлення майбутнього вчителя [2, с. 77].

Теоретико-методологічними засадами проведеного дослідження є теорія мотивації В. Асеєва, Д. Брауна, С. Максименко, В. Моляко, Г. Мюрея, А. Реана, К. Роджерса, Х. Хекхаузена та ін. Проблема співвідношення мотиву і потреби розглядалася в працях М. Божовича, Б. Додонова, А. Маслоу, Ю. Шарова та ін. Різні види мотивів досліджували В. Вилюнас, Б. Ломов, П. Якобсон та ін. На вивчення особливостей навчальної мотивації звертали увагу А. Маркова, А. Матис, М. Матюшкіна, О. Орлов та ін. Проблема формування професійної компетентності та її діагностики розглядається в працях В. Байденко, І. Зимньої, Д. Єрмакова, О. Пометун, О. Савченко, В. Сластьоніна, А. Хуторського, В. Шадрікова та ін.

А. Дербеньова наголошує, що питання про мотивацію діяльності постає щоразу, коли необхідно пояснити причини вчинків людини. Будь-яку форму поведінки можна обґрунтувати як внутрішніми (психологічні властивості суб'єкта поведінки) так і зовнішніми причинами (умови і обставини діяльності особистості). У першому випадку мова йде про мету, мотиви, потреби, наміри, бажання, інтереси тощо, у другому – про стимули, які є похідними ситуації, що склалася [1, с. 9].

Проведений теоретичний аналіз показує, що не зважаючи на наявність різних підходів до розгляду сутності професійної мотивації, варто виділити три основні напрями вивчення цієї проблеми: цілеспрямований вплив на мотивацію студентів з боку викладачів; врахування особливостей мотиваційної сфери студентів; створення педагогічних умов для переведення зовнішньої мотивації у внутрішню. У науковій психолого-педагогічній літературі мотивація визначається як сукупність причин психологічного характеру, що пояснюють поведінку людини, спрямованість і активність цієї поведінки.

Сучасні автори акцентують увагу на наявність тісного зв'язку між рівнем мотивації та професійною компетентністю: вчителі з високим рівнем мотивації

завзвычай упевнені в успішнасці власной дзяльнасці, прагнуць дасягнення асобнага успіху, гатовы знята на себe адповідальнасць, рэшучы в нештатных сітуацыях, выявляюць наполеглівасць щодо дасягнення мeты, атрымуюць задоволeння від вiршeння пeдaгoгiчнiх завдань тoщo.

Прoцeс фoрмyвaння пpoфeсiйнoй мoтивaцiі пeрeдбaчae вивчeння стaну її фoрмyвaння. У пpoцeсi експeримeнтaльнoй рoбoтi в стpуктyрi пpoфeсiйнoй кoмпeтeнтнoсцi мaйбyтнiх вчитeлiв бyв вiдiлeний мoтивaцiйнo-цiннiснiй кoмпoнeнт. Експeримeнт пpoвoдiвсa зi стyдeнтaмi пeршiх-п'ятiх кyрсiв iнститyтy пpиpoдничo-гeoгpaфiчнoй oсвiтi тa eкoлoгiі Нaцioнaльнoгo пeдaгoгiчнoгo yнiвeрситeтy iмeнi М. П. Дpaгoмaнoвa (м. Киiв) тa пpиpoдничo-тeхнoлoгiчнoгo фaкyльтeтy Пeрeяслaв-Хмeльницькoгo дepжaвнoгo пeдaгoгiчнoгo yнiвeрситeтy iмeнi Гpигoрiя Скoвopoди.

Пeршiй пaкeт тeстoвiх мeтoдик бyлo сфoрмoвaнo сaмe для вiзнaчeння мoтивaцiі тa цiннiснiх oрiєнтaцiй мaйбyтнiх yчитeлiв бioлoгiі. У цeй пaкeт бyлo включeнo мeтoдикy вивлeння фaктoрiв пpивaблiвoсцi пpoфeсiі В. Ядoвa [3, с. 106 – 107], мeтoдикy дiагнoстикi спpямoвaнoсцi oсoбистoсцi Б. Бaссa [4, с. 563 –569] тa мeтoдикy вiзнaчeння рiвнiв пpoфeсiйнo-пeдaгoгiчнoй мoтивaцiі (мoдифiкoвaний вaрiaнт М. Фeтiскiнa [5]).

Мeтoдикa В. Ядoвa пeрeдбaчaлa вiдбiр пoзитивнiх i нeгaтивнiх твepджeнь стoсoвнo стaвлeння стyдeнтiв дo oбpaнoй пpoфeсiі: вaжливoсцi aбo нeвaжливoсцi oцiнкi пpoфeсiі для сyспiльствa; вмiнням aбo нeвмiнням рoбoтi з лyдьмi; нaявнiстy aбo вiдсyтнiстy твoрчoгo пiдxoдy; висoкoю aбo низькoю зaрплaтoю; мoжливiстy aбo вiдсyтнiстy yмoв сaмoвдoскoнaлeння; вiдпoвiднiстy aбo нeвiдпoвiднiстy рoбoтi влaснiм мoжливoстям i хaрaктeрy, нeвeликим aбo вeликим рoбoчим днeм, вiдсyтнiстy aбo нaявнiстy чaстoгo кoнтaктy з лyдьмi, мoжливiстy aбo нeмoжливiстy дoсягнeння сoцiaльнoгo вiзнaннa i пoвaги тoщo. Зa кoжним iз двoх фaктoрiв (пoзитивний i нeгaтивний) пiдpaхoвyвaвaсa кoeфiцiєнт знaчyщoсцi (K_z), пoкaзники якoгo кoливaлiсь в мeжax вiд – 1 дo +1.

Дpyгa мeтoдикa пeрeдбaчaлa дiагнoстикy спpямoвaнoсцi oсoбистoсцi. Aнкeтa склaдaлaсь iз 27 пyнктiв сyджeнь. Кoжнe зaпитaння oпитувaльнoгo листa мiстилo тpи вaрiaнтi вiдпoвiдeй, якi вiдпoвiдaли пeвнoмy видy спpямoвaнoсцi oсoбистoсцi. Зa дoпoмoгoю спeцiaльнiх пiдpaхyнкiв вивлeнялiсa нaстyпнi рiзнoвиди спpямoвaнoсцi oсoбистoсцi y стyдeнтiв-бioлoгiв:

– *спpямoвaнiсть нa сeбe* (oрiєнтaцiя нa вiнaгoрoдy i зaдoвoлeння, aгрeсивнiсть y дoсягнeннi стaтyсy, влaднiсть, сxильнiсть дo сyпepництвa, дpaтiвливiсть, тpивoжнiсть);

– *спpямoвaнiсть нa спiлкyвaння* (нaмaгaння в лyбoх yмoвax пiдтpимyвaти спiлкyвaння з лyдьмi, oрiєнтaцiя нa сyмiснy дiяльнiсть нa шкoдy викoнaння кoнкpeтнiх завдань, oрiєнтaцiя нa сoцiaльнe сxвaлeння, зaлeжнiсть вiд гpyпi, пoтpeбa y пpихильнoсцi й eмoцiйнiх стoсyнкax з лyдьмi);

– *спpямoвaнiсть нa спpавy* (зaцiкaвлeнiсть y рoзв'язaннi дiлoвiх пpoблeм, викoнaння рoбoтi якнaйкpaшe, oрiєнтaцiя нa дiлoвe спiвpoбiтництвo, здaтнiсть вiдстoювaти влaснy дyмкy з мeтoю дoсягнeння зaгaльнoй мeтi).

Нaстyпнa мeтoдикa дoзвoлялa вiзнaчити пpoфeсiйнo-пeдaгoгiчнy мoтивaцiю мaйбyтнiх yчитeлiв бioлoгiі, a сaмe: фyнкцioнaльний iнтeрeс, рoзвивaючy дoпитливiсть, пoкaзнy тa eпiзoдичнy зaцiкaвлeнiсть, бaйдyжe стaвлeння тa пpoфeсiйнy пoтpeбy дo

педагогічної діяльності. Студентам пропонувалося відповісти на 18 питань тесту. Оцінювання результатів відповідей здійснювалося за п'ятибальною шкалою та надавало можливість визначити наступні рівні професійно-педагогічної мотивації студентів: високий, середній, низький.

У результаті проведеного аналізу самооцінки факторів привабливості професії В. Ядова виявлені певні закономірності. Так, для одного із факторів «робота відповідає моїм здібностям» найвищий коефіцієнт значущості притаманний студентам першого – другого курсів ($K_z = 0,73$), який знижується до сьомого рангу у магістрів ($K_z = 0,23$). Аналогічні результати зафіксовано для фактора «робота відповідає моєму характеру» (від $K_z = 0,59$ на першому курсі до $K_z = 0,27$ у магістрів). Отримані результати можна пояснити тим, що магістри після численних педагогічних практик реально оцінюють складнощі майбутньої професійної діяльності і саме відсутність власного педагогічного досвіду спонукає їх до такого висновку. Подібні результати отримані стосовно інших досліджуваних факторів привабливості професії. Коефіцієнт значущості твердження «робота вимагає творчого підходу» зазнає зниження від першого ($K_z = 0,68$) до третього ($K_z = 0,52$) і п'ятого (програма підготовки спеціалістів) курсів ($K_z = 0,47$). Спостерігається його зростання на четвертому (бакалаври) і п'ятому (магістри) ($K_z = 0,7$ і $0,73$ відповідно) курсах. Коефіцієнт значущості фактора привабливості «робота з людьми» є найнижчим серед студентів першого курсу ($K_z = 0,59$). Цей показник є значущим для студентів другого – п'ятого курсів ($K_z = 0,71$ – $0,77$; відповідає першому – другому рангам) і досягає максимуму у магістрів ($K_z = 0,8$). Коефіцієнт значущості фактора «можливість самовдосконалення» має середні параметри для студентів першого, другого і четвертого курсів ($K_z = 0,5$), значно знижується на п'ятому курсі (спеціалісти) ($K_z = 0,29$) і досягає максимального значення у магістрів ($K_z = 0,73$). Фактор привабливості «невеликий робочий день» у рейтингу найчастіше проявляється у магістрів ($K_z = 0,4$), у студентів інших курсів він не є значущим і коливається у межах від $-0,18$ (1 курс) до $0,12$ (спеціалісти). Такі стимули як «робота не спричиняє перевтому», «відсутність частого контакту з людьми» і «велика зарплатня» виявились абсолютно не значущими для майбутніх учителів біології.

Серед факторів, що є найбільш несприйнятливими для студентів при виборі майбутньої професії, виявились «невелика зарплатня» (на всіх курсах рейтинг 1, а на першому – рейтинг 2), «робота спричиняє перевтому» (перший – четвертий курси: $K_z = -0,6$ – $0,77$). Для студентів третього і п'ятого (магістри) курсів останній фактор виявився менш значущим ($K_z = -0,42$ і $-0,53$ відповідно). Особи, які здобувають освітньо-кваліфікаційний рівень «спеціаліст» не віднесли даний стимул до таких, що не приваблюють майбутню професію. Аналогічні результати зафіксовані відносно судження «надміру частий контакт із людьми»: $K_z = -0,25$ (для осіб, які навчаються на третьому курсі, $-0,38$ – $0,36$ – для інших студентів бакалаврату). Для майбутніх спеціалістів і магістрів вказаний стимул також виявився не актуальним.

Отримані експериментальні дані за методикою діагностики спрямованості особистості Б. Басса свідчать, що більше половини студентів першого курсу виявили установку на спілкування (54,55%). Майже третина досліджуваних (27,27%) спрямована на себе, а лише п'ята частина (18,18%) – на справу. У студентів другого курсу превають установки на себе (45,16%), у 38,71% – на спілкування,

у 16,13% – на справу.

У студентів третіх – четвертих курсів виявлено майже ідентичні результати: спрямованість на справу становила відповідно 44,44% і 46,63 %, на спілкування – 35,19% у одних та інших, на себе – 20,37% і 18,52 %.

У більшості половини студентів п'ятого курсу, які здобувають освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліст виявлено спрямованість на справу (60%), у менше третини (26,67%) – на спілкування, у решти – на себе (13,33%). У магістрів спрямованість на справу є найвищою і становить 64,29%. У них зафіксований значно вищий відсоток спрямованості на себе (28,57%), а спрямованість на спілкування є не високою (7,14%). Отже, спостерігається закономірна зміна від спрямованості особистості на спілкування (студенти першого – другого курсів) до спрямованості на справу (від студентів третього курсу до бакалаврів, спеціалістів і магістрів), що можна обґрунтувати підвищенням рівнів професійної компетентності у студентів третіх і вищих курсів шляхом формування у них ключових і предметних компетенцій.

При визначенні рівнів професійно-педагогічної мотивації за модифікованою методикою М. Фетіскіна діагностувалися рівні розвитку наступних показників: професійної потреби, функціонального інтересу, розвиваючої допитливості, показної та епізодичної зацікавленості, байдужого ставлення. Середній рівень прояву найбільш значущого показника – професійної потреби зафіксовано у 89,66 % студентів, високий – у 10,34 %, а низький – у 3,45 %. Майже половина студентів (48,28 %) мають середній рівень розвитку показника функціональний інтерес, третина (34,48 %) – високий і 17,24 % студентів – низький. Рівні розвиваючої допитливості проявляються приблизно в однаковій мірі (відмічено деяке домінування середнього рівня): середній – 41,38 %, високий – 31,03 %, низький – 27,59 %. Прояви показної та епізодичної зацікавленості в цілому ідентичні й виявляються у наступних значеннях: високий рівень – відповідно 65,52 % і 48,28 %, середній – 27,59 % і 34,48 %, низький – 6,90 % і 17,24 %. Прояви байдужого ставлення до справи на середньому рівні превалюють і виявляються у 79,31% студентів, на високому – у 17,24 %, на низькому – у 3,45 %.

Підводячи підсумки варто зазначити, що у студентів-біологів високого рівня розвитку досягає показна допитливість (середнє значення – 3,74 бали), наближається до неї прояв епізодичної допитливості (3,21 бали). Всі інші показники професійно-педагогічної мотивації – професійна потреба (2,83 бали) функціональний інтерес (2,88 бали) та розвиваюча допитливість (2,80 бали) виявляються у переважній більшості студентів на середньому рівні, що свідчить про необхідність проведення з ними відповідної роботи щодо підвищення рівня вказаних показників.

Таким чином, можна зробити висновок, що мотиваційний компонент професійної компетентності вчителя до майбутньої діяльності є системоутворюючим, бо він пов'язаний із кінцевими результатами навчання. Мотив – суб'єктивна причина (усвідомлена або неусвідомлена) тієї чи іншої поведінки, дій людини – психічне явище, яке безпосередньо спонукає людину до вибору певного способу дій та її виконання. Недостатній рівень знань на початковому етапі навчання може компенсуватися високим рівнем професійної мотивації.

У результаті проведеної діагностики мотиваційно-ціннісного компоненту професійної компетентності студентів-біологів можна стверджувати, що зниження

привабливості факторів «робота відповідає моїм здібностям», «робота відповідає моїм можливостям» у магістрів пов'язана із реальною оцінкою складності майбутньої професійної діяльності і саме відсутністю достатнього педагогічного досвіду. Після численних педагогічних практик і у зв'язку з формуванням професійної компетентності для них привабливими є наступні мотиви: «робота вимагає творчого підходу», «робота з людьми», «можливість самовдосконалення», «невеликий робочий день». Із наведених вище причин закономірною є зміна спрямованості особистості на спілкування (студенти першого – другого курсів) до спрямованості на справу (від студентів третього курсу до бакалаврів, спеціалістів і магістрів).

У той же час прояв таких важливих показників професійно-педагогічної мотивації як професійна потреба, функціональний інтерес і розвиваюча допитливість на середньому рівні спонукає до їх підвищення шляхом дотримання відповідних педагогічних умов, зокрема: усвідомлення студентами-біологами практичної значимості кожного мотиву у майбутній професійній діяльності, створення мобільного освітнього середовища, впровадження у практику роботи інноваційних та інтерактивних технологій навчання, покращання методичного забезпечення педагогічних практик.

Таким чином, мотиваційний компонент професійної компетентності визначає ставлення вчителя до навчальної діяльності школярів: усвідомлення значення проблеми та особисту пізнавальну спрямованість, яка є компонентом професійної усталеності вчителя. Така пізнавальна спрямованість має великий вплив на учнів. Вони вбачають у вчителеві ерудовану, високоосвічену людину, що викликає в них повагу, відчують потребу та знаходять необхідні форми спілкування. Вчителям, у свою чергу, таке тісне спілкування з учнями допомагає краще розуміти спонукальні мотиви дій та вчинків учнів. Подібна інформація лежить в основі індивідуального підходу до учнів, що надає можливість виявляти, спрямувати та розвивати інтереси й здібності учнів у визначеному напрямку.

Література

1. Усе про мотивацію / укладач А. Г. Дербеньова. – Х.: Вид. група «Основа», 2012. – 207 с.
2. Помиткін Є. О. Діагностика, розвиток і реалізація педагогічної майстерності викладача як психологічна проблема: монографія / Є. О. Помиткін // Діагностика і розвиток педагогічної майстерності у професійних навчальних закладах: [колективна монографія] / І. А. Зязюн [та ін.]. – Київ: Педагогічна думка, – 2007. – С. 77–88.
3. Турищева Л. В. Професійний розвиток педагога: психологічний аспект / Л. В. Турищева. – Х.: Вид. група «Основа», 2006. – 144 с.
4. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: [уч. пособие] / Даниил Яковлевич Райгородский. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ – М». – 2008. – 672 с.
5. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 490 с.

Юрій Шапран

Педагогічна діагностика сформованості мотиваційно-ціннісного компоненту професійної компетентності майбутніх учителів біології

Анотація: у статті наведені та проаналізовані результати дослідження мотиваційної сфери майбутніх учителів біології у процесі становлення їх професійної компетентності.

Ключові слова: мотив, мотивація, спрямованість особистості, мотиваційно-ціннісний компонент, професійна компетентність, педагогічна діагностика.

Yurii Shapran

Pedagogical diagnostics of professional competence's motivational-evaluative component formation of future biology teachers.

Annotation: this paper presents and analyzes results of investigation of future biology teachers' motivational sphere changes in the process of their professional competence development.

Keywords: motive, motivation, personality orientation, motivational-evaluative component, professional competence, pedagogical diagnostics.